

Dum som en sau og snill som et lam?

12 små fortellinger om hverdagslivet til en saueflokk gjennom et år
(Målgruppe: Barn 6-11 år og voksne tilhørere)



Vi kan tenke oss en bondefamilie som har akkurat 100 sauer i fjøset. I denne saueflokken er det 75 søyer, 23 gimrer og 2 værere. Søye betyr voksne hunnsau som har fått lam og er mor. Gimmer er ungsøye. Vær er hannsau. De voksne søyene er mellom et år og sju år. Gimrene er bare 8-9 måneder gamle og ”ungdommer”. Men de fleste av dem vil få lam til våren og blir mor, bare et år etter at de sjøl var nyfødte lam.

Januar:

Januar er en rolig måned for både sauer og sauebonde. Værene (sauebukkene) har gjort jobben sin, og søyene og de fleste gimrene er drektige. Det betyr at de har små lammefoster i magen. Drektighetstiden til sauer er 145 -150 dager, og en god huskeregel er 5 måneder minus 5 dager. Hele saueflokken er nå i hus, og går sammen i binger. Mange sauer kan også gå i utekveer når de sjøl vil. Livet er enkelt. Nå handler det om å spise, tygge drøv, kvile og vente på våren. Hele vinteren spiser sauene rundballegras, surfôr og høy, og kanskje litt kraftfôr. En daglig forrasjon kan være kg 4 -5 kg surfôr og 1 kg høy.

Februar:

Februardagene likner på januardagene. Saueflokken får mat morgen og kveld, og den ene dagen er svært lik den neste. Men i søyemagene vokser fosterene. I februar er det vanlig med fostertelling. Det vil si at alle søyer og gimrer blir ultralydundersøkt. Det foregår nesten på samme måten som når gravide kvinner har ultralydundersøkelse hos jordmor for å se om alt er bra med babyen.

Vi har fostertellingen for å finne ut hvor mange lam søya har i magen. Et søyejur har to spener, og er best tilpasset for to lam. Men en god del søyer venter trillinger, noen til og med firlinger og noen får bare et lam. Derfor er det fint for sauebonden å vite på forhånd hvem som skal ha et, to, tre eller fire lam. Da kan adopsjon planlegges. Ei søye med bare et lam kan være mor til en til. Og søyer som venter tre eller fire lam bør adoptere bort et lam, for de fleste søyer strever med å ta godt vare på mer enn to lam. Men lammeadopsjon er ikke enkelt, for søyene vet veldig godt hvem som er ungen hennes og liker ikke å bli lurt. Det skal vi se nærmere på under ”april”.

Mars:

Dagliglivet er fremdeles å ete, tygge drøv, kvile og gå litt rundt i bingen eller til utekvea. Nå begynner det å bli lett å se at søyene er drektige. Magene vokser, og mange både sukker og stønner når de legger seg eller reiser seg opp. I mars er det vanlig å klippe alle sauene. Det er en jobb som krever god rygg, sterke muskler i bein og armer og et godt håndlag med både elektrisk klippemaskinen og motvillige sauer. Mange sauebønder får hjelp av en spesialisert saueklipper. Mange av verdensmesterne i saueklipping kommer fra Australia og bruker under 30 sekunder på å klippe en sau!

Sauer klippes normalt to ganger i året, høst og vår. Ull fra sauer klippet i mars kalles vårull, og er ikke riktig så flott og lang som høstulla. Men det er viktig å klippe søyene før lamming. Det er mye letter for nyfødte lam å finne fram til spenene med nyklipt mor. Men klippinga må helst skje minst 3 uker før fødselen slik at vi unngår feilstilling på fostrene som nå er store og ikke kan bevege seg så mye inne i søyelivmora. Når sauer blir klipt, må de sitte på ”rumpa”, og like før fødsel frarådes slike akrobatiske øvelser.

Det er nyttig for mennesker at det vokser ull på sauer. Husdyra våre har ulike former for hårlag til beskyttelse for vind og vær. Men verken grisebust, geiteragg, hundepels eller kuhår er så velegnet til klær som saueull. Det visste folk i lenge før vikingtiden. Ull er viktig for å lage gode klær også i vår tid. Ullklær puster, og det er nyttig for arbeids-, idretts- og friluftsfolk som rører mye på seg og blir svette og varme. Klær med ull anbefales for barn som leker mye ute.

Når sauene blir klippet, må ulla sorteres. Ull fra hale og rumpe blir pakket for seg, og den øvrige ulla, som kalles fell og er mest verdifull, blir pakket for seg. Ulla blir sendt til fabrikker som blant annet vasker, spinner og farger saueulla. Ta deg en tur til en garnbutikk og studer kjempeutvalget av garntyper og garnfarger. Så kan du hekle eller strikke en lue og tenke at jammen er det godt vi har sauer!

April:

I løpet av april og de første ukene i mai blir lamungene født. Sauer er ikke dumme, men så smarte at de får unger i den årstida hvor det er aller best å bli født. Små lamunger trenger ei mor som lager masse mjølk. Da må søya få riktig mat, og det blir ”supermjølk” når søya beiter på vårgras som akkurat har begynt å spire. Det graset er stappfullt av proteiner, vitaminer og mineraler og er suveren helsekost. Ville dyr får også unger om våren. Rådyr, hjort, rein og elg, skogens drøvtyggere, føder ungene sine i samme tidsrom som sauen. Det er lurt å tilpasse seg naturen. Lys og varme er viktig for alt som skal vokse og gro.

Før lamming, må bonden gjøre mange forberedelser. Søyene blir sortert i binger etter hvor mange foster de bærer. Tomme fôrrom og eller andre ledige rom på garden blir delt opp til små fødebinger. Det er viktig at søya får være aleine med ungene sine de aller første døgnene

etter fødsel. Også ville dyr i skogen finner seg en fredelig plass og vil være aleine under fødsel.

Søya blir urolig når fødselen nærmer seg. Hun bryr seg ikke om mat, reiser seg, legger seg og skraper med foten. Da er det på tide å flytte henne over til egen bing. Etter en stund vil hun legge seg ned og trykke, og vasskalven kommer. Vasskalven likner en vannballong. Hensikten er å åpne fødselsveiene.

Er alt normalt, varer det ikke lenge før klovene på lammet syns, og etter noen kraftige rier kommer hodet fram sammen med frambeina. Og etter ytterligere noen rier er hele lamungen ute av mors kropp. Få sekunder etter rister lamungen på hodet og sier sitt aller første "bæ". Da har søya allerede reist seg opp, brekt til ungen sin og startet med den livsviktige slikke- og vaskejobben. Samspillet mellom søye og lam de første minuttene etter en fødsel er særdeles viktige. Nå knyttes bånd som skal vare hele sommeren. Søya aksepterer lammet sitt, vasker og stiller ungen sin, lærer seg lammets lukter og lyder og blir full av morskjærlighet og beskyttertrang. Tilsvarende lærer lammet seg lydene og luktene til moren. Dette er viktig lærdom! Om noen uker skal kanskje mer enn 200 små lam og 100 store søyer beite ute og da må de finne igjen hverandre. Forskere sier at lammet har lært seg lydene til søya allerede under fostertilværelsen. Noen sier at slik er det også for menneskebabyer. Det skal være fint å synge for magen til gravide mødre.

Mens søya slikker og prater med lammet sitt, prøver den nyfødte å reise seg. Skal søya ha flere lam, kommer gjerne den/de neste få minutter etter førstemann, men det kan også gå nærmere en time uten at noe er galt. Etter hver fødsel gjentas slikking og breking og båndene knyttes. Søya vet nøyaktig hvilke lam som er hennes og dem passer hun godt på. Kort etter fødsel prøver lamungen å reise seg. Jobb nummer en for lammet er å finne fram til juret, greie å få fatt i en spene og så suge mjølk. Mjølka som lages i juret første døgnet etter fødsel kalles råmjølk og inneholder alt den nyfødte trenger. Næring, proteiner, vitaminer, mineraler og antistoffer mot sykdom. Nyfødte som ikke får råmjølk, går det ofte dårlig med. Derfor er det viktig å følge med alle søyer og lam etter fødsel. Lammemagene skal være passelig runde, og begge kjertlene i søyejuret like store. Da både ser og skjønner vi at lamma suger fra begge spenene og får nok mjølk. Sultne lam vil enten skrike mye eller bli apatiske. I slike binger må lammene få hjelp. Ofte kan det være vanskelig for lammet å få tak i spenene hvis juret er stort.

Det er tøffe krav til små lamunger. I løpet av de første levedagene skal de være i stand til å følge mødrene sine i store saueflokker. Slik er det for alle nyfødte flokkdyr. Både føllet og reinsdyrkalven må også etter kort tid kunne følge mødrene sine og flokken. Slik er det ikke for valper, kattunger eller grisunger.

Søyer som bare venter et lam kan gjerne bli adoptivmødre. Men skal det lykkes, må bonden være tilstede når hun lammer. Samtidig med at hun får sitt eget lam, bør adoptivlammet flyttes over og gnis inn med søyas fostervann og søya må slikke. Men det er ikke så lett å lure søya, særlig hvis fosterlammet allerede er mange timer, går stødig og har lyder og lukter som gjør søya skeptisk. Adopsjon er bare for voksne søyer. Gimrer bør helst bare få et lam. Det er som regel arbeid nok for ei ungsøye.

Mai:

Noen dager etter fødsel flyttes søya og lammene over i større binger. Gode mødre lar lamungene suge ofte, og da vokser lammene fort. To uker gamle begynner de å tygge på høy,

eller gras hvis de er kommet på beite. Ofte, særlig om kvelden, når søyene har lagt seg ned for kveldsdrøvtygging, kan vi se flokker av lam som leker ”sisten”. De springer, hopper og danser og minner svært mye om unger som leker. Flott måte å øve opp muskler, fart og spenst.

Flokken på 100 dyr i januar har i mai økt med minst 180 lam. Søyene kjenner sine egne lamunger, men det er ikke så lett for bonden å vite hvem er hvem. Derfor får alle et øremerke med nummer. Individmerkets første siffer er årstallet dyret er født i. Øremerket inneholder mange opplysninger, ofte både hva saueeieren heter, telefonnr, og produsentnr. Siste nytt er elektroniske øremerker med en mengde opplysninger om sauene.

I mai slippes sauene på vårbeite. Gode vårbeiter med akkurat passe grasvekst gir god mjølkeproduksjon og lam som vokser fort. Det er viktig at lammene blir robuste. For snart venter en beitesommer i utmarka.

Juni:

Søyer og lam trives med uteliv. Lamungene vokser, eter gras og drikker fremdeles masse mjølk. Søyene er sultne og spiser snart fortere enn graset på innmarksbeite vokser. Men i utmarka er etter hvert god ”sauemat”. Det har alltid vært en av de viktigste grunnene til sauehold at sauene kan beite i utmarka. I løpet av noen sommermåneder omdanner saueflokkene fjellgraset til førsteklasses lammekjøtt. Dessuten må graset på innmarka få vokse i fred slik at det kan bli gode avlinger med vinterfôr, enten det er surfôr, grasrundballer eller høy.

Neste jobb for sauebondefamilien er å forberede sauene til utmarksbeite. Søyer og lam skal ha ulike vaksiner, søyene får klave med bjelle rundt halsen og lammene blir veid. Nyfødtvekta var 3 til 4 kg. 4 til 5 uker gamle lam kan veie mellom 12 og 18 kg. Sauebonden noterer alle opplysninger i ei sauebok eller på pc.

Så bærer det til fjells. Noen sauebønder har utmarksbeiter i nærheten av garden sin, og kan følge dyra til beiten til fots. Andre har kjøretur på mange mil med dyrebil.

Sauer er vanedyr og vil helst sommerbeite der de gikk som lam med mor. Som regel blir det slik. Små flokker med søyer og lam har en regelmessig dagsrytme og faste beiterunder som gjerne tar ei uke. På den måten finner de hele tiden ferskt gras. Undersøkelser viser at sauene svært gjerne varierer kosten med nærmere 100 ulike gras-, urter- og lauvsorter, og at det er stor forskjell på hvilke planter som smaker godt og mindre godt. Sauen beiter med å klippe graset med leppene. Kua trenger lengre gras, for den bruker tunga. Langt gras er ikke bra for sauer. De bare trækker det ned og utnytter ”maten” dårlig.

Søyer med lam som blir sendt på helt nye utmarksbeiter, kan bli forvirret. Det er mange historier om søyer som har mislikt beiteskifte. De har tatt med seg lammene sine og vandret milevis tilbake til oppvekstplassen. Søyene har ikke kompass eller GPS, likevel vet de hvor de skal. Dette instinktet eller kunnskapen er et mysterium, og like spesielt som trekkfuglenes evne til å navigere fra Afrika til Norge.

Juli og august:

Juli og august er sommerferietid også for sauer. Været er viktig. Aller best er det når det er passelig varmt med både sol og regn, slik at skogs- og fjellplantene hele tiden er grønne og friske. Sauene går fritt omkring, beiter og kviler når de vil og hvor de vil! Men noen får ikke være med. Værene må gå nede i bygda på egne beiter.

I juli og august vokser lamungene mye. Det er ikke uvanlig at de legger på seg mer enn 250 gr. per dag. I slutten av august kan enkelte lam veie 50 kg, og det er 10 ganger mer enn fødselsvekt. Lammene trenger ikke mor like mye som før, men fornuftige lam holder seg sammen med de erfarne søyene. Men noen store værslam prøver å tøffe seg og leker ”ungdom”.

Svært mange saueiere er med i beitelag som samarbeider om tilsyn av sauene på sommerbeite. Minst en gang i uka blir saueflokkene oppsøkt, og saueierne ser etter om alt er bra. Det kan være vanskelig å treffe på alle dyra hver gang fordi beitene kan være store og sauene går som de sjøl vil. Derfor er det veldig viktig at alle som ferdes i fjell og utmark rapporterer hvis de ser noe som er unormalt. Si fra til en saueier du kjenner hvis du oppdager sjuke eller skadete dyr eller finner rester av døde dyr eller øremerker.

Dessverre kommer ikke alle sauer hjem fra beite. Biltrafikk er en fare. Sauer liker godt å kvile på hardt og tørt underlag, og mange sauer ligger på veggen og ”lever” farlig. Sjøfører bør senke farten når de møter søyer og lam som går på hver sin side av veggen. Breker mor på ungene, spretter de ut på veggen og tenker lite på trafiksikkerhet.

Hunder kan også være et problem. Slett ikke alle hunder har lært at sauer skal være i fred. Hvert eneste år er det noen hundeeiere som glemmer båndtvangplikten og lar bikkja si løpe fritt i utmarka. Å jage sauer, og ennå verre; å bite sauer, kan for mange bikkjer være ustyrtelig morsomt, men er kraftig dyreplageri. Sauene kan løpe til de dør og /eller bli bitt til døde. I verste fall kan hunden som jager sau bli avlivet. Så ha kontroll på hunden din!

Mange sauer blir også tatt av rovdyr. Om våren kan særlig gaupa være farlig for små lam. Gaupa dreper effektivt med strupebitt. Mot høsten er det i mange fjellområder jerven som tar flest sauer. Ulv og bjørn kan også forsyne seg godt i saueflokkene. Det hender at unge hanner vandrer langt utenfor ”sitt” område og gjør stor skade. I løpet av kort tid kan noen rovdyr drepe mange flere sauer og lam enn de kan spise. Det er leit og vondt å finne igjen saueflokker med døde og skambitte dyr og hvor søyer leter etter lamma sine og lamma breker etter mor.

September:

Tidlig i september blir saueflokkene hentet hjem til innmarksbeite. Sauesanking er en stor dugnad med mange folk, og mange flinke barn gjør nyttig arbeid. Noen saueiere har gjeterhunder. Border collie er den vanligste gjeterhundrasen. Hvert år er det norgesmesterskap for gjeterhunder og det er fantastisk å se samarbeidet mellom hund og eier.

Sauene samles i store kveer. Her må dyra sorteres til de ulike eierne og ofte blir også lamma veid så vi kan få vite hvor mange kilo de har lagt på seg i løpet av sommeren. Er de tunge nok, varer det ikke mange dagene før de blir sendt til slakteriet. Vi har sauer for å få mat. Sauekjøtt som er produsert på utmarksbeite er eksklusiv mat på linje med rådyrstek, elgkarbonader og rypemiddag.

I løpet av september må alle sauer være sanket ned fra fjellet. De fleste sauer er lett å få tak i. De vil gjerne ned til bygda når lauvet får høstfarger og fjellgraset slutter å vokse. Men noen skjønner ikke sitt eget beste og er vanskelige å finne. Da kan det bli mange ekstraturer for å lete. Alle fjellvandrere som møter sau i fjellet om høsten, bør si ifra til sauebønder.

Oktober:

I løpet av oktober må saueieren bestemme seg for hvilke dyr som skal være med i vinterflokken og hvilke dyr som skal leveres til slakteriet. Det er viktig å plukke ut de søye- og værlamma som har vokst godt, og har dyktige mødre, til nye avlsdyr. Særlig er det nøye at nye avlsværer har gode arveegenskaper. En vær kan bli far til 200 lam på en sesong! Hver høst er det kåring av værlam. Saueiere selger om høsten egne kåringslam og kjøper nye for å unngå innavl i saueflokken.

November:

Slaktedyra er sendt til slakteriet og blitt til lammestek, fårrikål, koteletter, pinnekjøtt, fårepølse og mye mer. Saueflokken er liten igjen og består nå av neste sesongs avlsdyr. I november er det for lengst slutt på grasveksten og sauene er nå inne i sauehuset og har kanskje en liten uteplass. Nå må sauene få høy, surfør og rundballegras daglig. Ute kan det være snø.

I november klippes sauene på nytt. Den lange høstfellen skal av.

Snart er det også arbeidsoppgaver for væren. Høstkveldene blir lange og mørke, søyene har ingen lam å passe på, og i søyekroppen er det hormonforandringer. Søyene vil bli kjærest med væren. Hele sommeren og høsten har værene gått på egne beiter og hatt det litt kjedelig. Ventetiden har de brukt til å ete, kvile og krangle. Endelig kan noe skje.

Desember:

I sauefjøset er adventsukene parringstid. Skal et lam bli født 1. mai, må parring skje første uka i desember siden drektighetstiden er 145 dager. En voksen vær kan parre mange søyer på en dag. Værene får gå i samme binge som søyene og da går livet som det skal. Ofte blir værene så opptatt av søyene at de glemmer å spise og går ned mange kilo i løpet av parringssesongen. Men det gjør ikke så mye. De har resten av året til å ta seg inn igjen.

Og her slutter fortellingen om årsrytmen til en saueflokk. Etter jul kommer nyttår, og da er vi tilbake til januarlivet. Og slik går dagene, ukene, månedene og året i en saueflokk.

November 2008

Sidsel Røhnebæk, Leder i Forum for Norske 4H-gårder (FNG)